

ATATÜRK DÖNEMİ EĞİTİM SİSTEMİNDE KÜTÜPHANELERİN YERİ

LEMAN ŞENALP

Bir toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmesi, o toplumun eğitilmiş olmasına bağlıdır. Yurdumuzda, Atatürk'e gelinceye kadar, eğitim çok güç koşullar içinde gelişmeye çalışmıştır. Atatürk dönemindeki eğitim sistemi içinde kütüphanelerin rolünü incelerken, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçen kütüphanelerimizin geçmişte, eğitim kurumları içindeki yerini ve bu alandaki etkinliklerinin ne düzeyde olduklarını kısaca gözden geçirmemizin bu konuda yapılan atılımları daha iyi değerlendirmemize yardımcı olacağı kanısındayım.

Osmanlı İmparatorluğu'nun başlıca eğitim kurumları olan medreseler ve bu eğitim kurumları içinde veya ayrıca kişiler tarafından vakıf yoluyla kurulmuş olan kütüphanelerin kuruluş ve hizmet yöntemleri Selçuklulardan alınmıştır.¹ İmparatorluğun kuruluş yıllarında önemli hizmetler veren bu kurumlar, XVI. Yüzyıldan itibaren, genel çöküş içinde yavaş yavaş etkinliklerini kaybetmişlerdir. Medreselerdeki eğitim, gittikçe teolojik bir karakter almıştır.

XVIII. Yüzyıl başlarında, III. Ahmed ve onu izleyen Tanzimat öncesi padişahların saltanat yıllarında başlıca kültür ve eğitim kurumlarıyla birlikte kütüphanelerimiz açısından da oldukça verimli çalışmalar yapılmıştır. Bu yenilik hareketlerinin başında, İbrahim Müteferrika tarafından ilk Türk basımevinin kurulması gelir (1729). Basımevinin kurulması yayın hayatımızı ve dolayısıyla kütüphaneciliğimizi etkileyen büyük bir olaydır. İbrahim Müteferrika'nın, basımın sağlayacağı yararları izah amacıyla, Sadrazam Damat İbrahim Paşa'ya sunduğu dilekçede, dar bir açıdan da olsa, kütüphanelerin eğitim hayatı için taşıdığı önem belirtilmek istenmiştir.² Daha sonra, I. Mahmud zamanında açılan Galatasaray lisesinde, ilk okul

¹ Emsen, Şemim: Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Türkiye Kütüphanelerinin Tarihi. T.K.D. Bül. 9 (1-2, 3-4) 1960. s. 14-35, 119-126; Cunbur, Dr. Müjgân: Vakfiyeler göre eski Türk Kütüphanelerinin Yönetimi. T.K.D.Bül. 11(1-2) 1962. s. 3-21.

² Soysal, Dr. Özer : Çağdaş Eğitim ve Türkiye'de Okul Kütüphanesi, 1969. s. 14.

kütüphanesi kurulmuştur (1754).³ 1794'te açılan "Mühendishane-i Berrî-i Hümayun"da bir de kütüphane bulunmaktadır. III. Selim'in böyle bir okul kurarak, zamanın hocalarını burada toplaması bilhassa Avrupa'nın dikkatini çekmiş ve özellikle Fransa tarafından çok sayıda kitap gönderilmiştir.⁴ Ancak, bütün bu gayretlere rağmen, yapılan girişimlerin yetersiz kaldığı görülür. Yüzyılın sonlarına doğru (1788) tanınmış tarihçi D'Ohs-son, "Tableau générale de l'Empire Ottomane" adlı eserinde, İstanbul'da bulunan kütüphanelerdeki kitapların büyük bir bölümünün halkın yararlanmasına uygun bulunmadığını yazması, kütüphane koleksiyonlarının günün gereklerini karşılayamaz durumda olduğunu göstermektedir.

II. Mahmud döneminde, Batı usullerine göre, bir eğitim sisteminin kurulmasına girişilmiştir. Önce askerî okullar, sonra genel eğitim veren okullar ve bazı meslek okulları açılmıştır. Her ne kadar, bu okullarda öğretimi daha etkili bir hale getirmek için ders programlarını destekleyecek şekilde kurulmuş kütüphaneler varsa da bunların eğitimle bütünleşmesi sağlanamamıştır.

1839 Tanzimat Fermanı'nın ilânından sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal kurumlarında ve genel olarak yönetim alanında, yeni bir anlayış içinde, yeniden örgütlenmeye gidilmiştir. Bu ıslahat fermanı eğitim alanında da bazı genel hükümler getirmektedir.

1869 yılında çıkartılan "Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi" ile 1826 yılında, diğer vakıf kuruluşlarıyla birlikte, Evkaf Nezareti'ne bağlanmış olan kütüphanelerin, gözetim ve denetimleri, tüm okullarla birlikte Maarif Nezareti'ne veriliyordu. Bu suretle, kütüphane hizmeti bir devlet görevi ve eğitim örgütünün bir parçası durumuna gelmiş oluyordu.⁵ Maarif Nezaretince, umumî kütüphanelerin yönetimini belli kurallara bağlayan ilk resmî talimatnamenin "Kütüphanelerin Suret-i İdaresi"⁶ düzenlenişi (1881), Beyazıt Umumî Kütüphanesi'nin kuruluşu (1882), basılı kütüphane kataloglarının yayınlanması (1884-1896) gibi kütüphane kurumunu bir eğitim hizmeti içinde değerlendirme yönünde önemli adımlar atılmıştır. Fakat bir

³ Ünver, Dr. A. Süheyl: Galatasaray Kütüphanesi hakkında. T.K.D. Bül. 12(1-2) 1963. s. 43-45.

⁴ Soysal, Dr. Özer: Çağdaş Eğitim ve Türkiye'de Okul Kütüphanesi. 1969. s.15.

⁵ Soysal, Dr. Özer: Geleneksel Türk kütüphaneciliği. A.Ü.D.T.C.F. Kütüphanecilik Böl. XXV. Yıl Anı Kitabı. 1981. s. 103-105.

⁶ Cumhur, Dr. Müjgân: Münif Paşa ve Kütüphanelerin Yönetimiyle İlgili İlk Resmî Talimatname T.K.D. Bül. 13(1-2) 1964. s. 28-35.

süre sonra, Balkan Savaşı sırasında, kütüphanelerin tekrar Evkaf Nezareti'ne bağlandığını görüyoruz.

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilânıyla canlanan Türk fikir hayatı kolları arasında, kütüphane sorunları da ele alınmış ve önce durumun saptanması amacıyla, o sırada İstanbul'da bulunan Mısır Nazırlar Meclisi ikinci kâtibi Ahmet Zeki Bey'den İstanbul kütüphaneleri hakkında bir rapor hazırlaması istenmiştir. Ahmet Zeki Bey, hazırladığı 96 maddelik raporunda⁷ "İstanbul'da birbirinden uzak yerlerde kurulmuş 40'tan fazla vakıf kütüphane vardır. Bu kütüphanelerde kitaplar birbiri üzerine konulmuş, böcekli, tozlu, kirli, düzensiz yığınlar halindedirler. Hafız-ı kütüpler, kütüphanelerine canları istediği zaman uğruyorlar. Fihrist diye adlandırılan defterlerden yararlanmak çok güç. Bütün bu eserlerin toplanacağı bir Osmanlı kütüphanesi kurulmalıdır" demektedir. Sadece şu kısa izahat, o dönemde kütüphanelerimizin ne durumda bulunduğunu anlatmaya yeterlidir sanıyoruz. İşte Türk kütüphaneciliği Cumhuriyet dönemine bu koşullar içinde ulaşmıştır.

Atatürk, lâik bir temele dayalı, gözlem ve deneye yer veren bir eğitim sisteminin uygulanmasını ve geniş kitlelerin bu eğitimden yararlanmasını öngörüyordu. Ve bu eğitim sistemi içinde kütüphanelerin önemini daha Cumhuriyet'in ilânından önce, 1 Mart 1923'te TBMM'ni açış konuşmasında şöyle açıklıyordu, "Amelî ve şâmil bir maarif için hudud-u vatanın merakiz-i mühimmesinde asrî kütüphaneler, nebatat ve hayvanat bahçeleri, konservatuarlar, darülmesailer, müzeler ve sanayi-i nefise meşherleri tesisî lâzım olduğu gibi, bilhassa... memleketin matbaalarla teşhizi icabetmektedir."⁸

Atatürk, 24 Mart 1923'te Kütahya'da öğretmenlerle yaptığı bir konuşmasında, "... bir millet irfan ordusuna malik olmadıkça, muharebe meydanlarında ne kadar parlak zaferler elde ederse etsin, o zaferlerin payidar neticeler vermesi ancak irfan ordusu ile kesindir."⁹ diyordu. Atatürk'ün daha Kurtuluş Savaşı sonuçlanmadan, 16-21 Temmuz 1921 tarihlerinde Ankara'da ilk Maarif Şûrasını toplamış olması, O'nun savaşı kesin olarak kazanacağına inandığını ve eğitim işlerine ne denli önem verdiğini göster-

⁷ Ötügen, Adnan: İstanbul Kütüphaneleri Hakkında Bir Rapor. T.K.D. Bül. 5 (3) 1956. s. 206-226.

⁸ Atatürk Söylev ve Demeçleri c. 1.1961. s.298.

⁹ Atatürk Söylev ve Demeçleri c. 2. 1959. s. 164.

riyordu. Zira, Atatürk'e göre, Türk milletinin Batı ülkelerinden geri kalışının başlıca nedeni, geçmişte izlenmiş olan öğretim ve eğitim politikası idi.

Saltanatın kaldırılıp, Cumhuriyet'in ilânından kısa bir süre sonra, aynı günde, 3 Mart 1924'te Hilâfetin kaldırılışı ve "Tevhid-i Tedrisat"¹⁰ Öğretimin Birleştirilmesi yasalarının çıkartılması ile, lâik bir eğitimin temeli atılmıştır. Artık teokratik bir devlet yapısı yerine, insan hakları sistemine dayalı, lâik bir devlet düzeni getiriliyordu. Dolayısıyla, yeni Türkiye Devleti'nin eğitim politikası da, lâiklikle bütünleşen millî bir eğitim oluyordu.

Millî eğitimde yeni bir çağ açan, "Öğretimin Birleştirilmesi" yasası ile, tüm eğitim kurumlarıyla birlikte, kütüphanelerimiz de, yönetim ve malî kaynakları bakımından Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanıyordu. Bu suretle, Cumhuriyet'e kadar, vakıf tüzel kişiliğinin malı olan kütüphaneler, devlet malı olmuş ve kütüphanelerin kurumsal yapısı yeni bir nitelik kazanmıştır.¹¹ 30 Kasım 1925'te çıkartılan 671 Nolu yasa ile de tekke, zaviye ve türbeler kapatılmış, buralarda bulunan kitaplar genel kütüphanelere devredilmiştir. Yine aynı yıl, Atatürk'ün emriyle, Yıldız Sarayı Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. Böylece Türk kütüphaneciliğinde yeni bir dönem başlatılmış oluyordu.

Cumhuriyet'in ilânından kısa bir süre sonra, eğitim ve öğretimin, çağdaş bir anlayış içinde nasıl düzenleneceği konusunda bilgi edinmek üzere, ünlü eğitimci John Dewey Türkiye'ye davet edilir. Deweyin, bir iki aylık incelemelerinden sonra hazırladığı "Türkiye maarifi hakkındaki" raporunda¹² kütüphaneler ve özellikle okul ve gezici kütüphaneler konularındaki düşünceleri çok ilgi çekicidir. O'nun, "her mektep faal bir kütüphane merkezi olmalıdır..."¹³ önerisi, kütüphaneyi eğitim ve öğretimin bölünmez bir parçası olarak gördüğü belirtmektedir. Dewey, sözkonusu raporunda, kütüphaneciliğimizle ilgili olarak şu hususlara yer verir.

1-Kütüphaneci yetiştirme: a)Yurt içinde; kurslar açılması, öğretmen okullarından birinde seçmeli ders konulması b)Yurt dışında; bu konuda ilerlemiş ülkelere kütüphaneciler gönderilmesi. 2-Millî Eğitim Bakanlığı-

¹⁰ Düstur. 3. tertip 5. c. 1931. s. 667.

¹¹ Soysal, Dr. Özer: Cumhuriyet ve Kütüphaneciliğimiz. İ.Ü. Ed. Fak. Kütüphanecilik Derg. Sayı 1.1987. s.21.

¹² Dewey, J. Türkiye Maarifi Hakkında, 2. bs. 1952. s. 12.

¹³ a.e.g. s. 4.

nın, ders kitapları dışında, öğrencilerin yetişmesine yardımcı olacak kitaplar yayınlaması. 3-Her okulda bir kütüphane kurulması ve bu kütüphanelerden öğrencilerin yanısıra halkın da yararlanmasının sağlanması. 4-Gezici kütüphanelerin kurulması ve örgütlenmesi... Dewey'in bu raporu, ancak 1939 yılında yayınlanabilmişse de 1925-1926 yıllarında yapılan çalışmalar, sözkonusu rapordaki önerilerin ele alındığını göstermektedir.

1926 yılından itibaren, Millî Eğitim Bakanlığı'nca uygulanan yönetmelik ve programların en belirgin özelliği, bunların yeni eğitim prensipleri dikkate alınarak hazırlanmış olması ve bu yüzden kütüphane kurumu ile sıkı bir işbirliği kurma durumunda olmalarıdır. 1929 tarihli "İlkmektepler Talimatnamesi" inde konu ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Oysa, orta öğretim programlarının, okul kütüphanesini, eğitim ve öğretimin dışında bırakan veya bu kurumun etkinliğini geniş ölçüde kısıtlayan bir anlayışla hazırlandığı görülmektedir.¹⁴

Öğretimin Birleştirilmesi Yasası ile kütüphaneler, müzeler ve güzel sanatlarla ilgili kurumlar, Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde kurulan Kültür İşleri Müdürlüğü (Hars Dairesi) ne bağlanmıştır. Bu Müdürlüğün başına da Macaristan'da müzecilik konusunda öğrenim yapmış olan Dr. H. Zübeyr Koşay getirilir. Koşay, bu görevde bulunduğu sırada (1 Haziran 1925 - 18 Mayıs 1926), kütüphanelerimizle ilgili olarak hazırladığı ilk raporunda "Kütüphanelere Dair"¹⁵ "1925 yılında Türkiye Cumhuriyeti'ni teşkil eden 74 vilâyet¹⁶, 395 kazadan, 45 vilâyet merkezi, 366 kazanın umumî kütüphaneden mahrum bulunduğunu, İstanbul'daki kütüphanelerde yüzbinlerce kitap bulunmasına karşılık, bütün Anadolu'da ancak 60-70 bin cilt kitap bulunduğunu belirtmektedir. Oysa, Ankara'ya Ziraat Enstitüsü Kütüphanesi'ni kurmak üzere davet edilen Dr. Joseph Stummvoll, "Yeni Türkiye'de Kütüphanecilik"¹⁷ adlı makalesinde, 1927 yılında taşrada 100 kütüphanede 185.000 cilt kitap bulunduğunu kaydetmektedir. Verilen sayıların farklılık göstermeleri eldeki istatistiklerin iyi hazırlanmamış olmasından kaynaklanmaktadır.

Koşay, raporunda, kütüphanelerdeki kitap koleksiyonlarının da halkın yararlanabileceği nitelikte olmadığını, bu nedenle, günün gereklerine ce-

¹⁴ Soysal, Dr. Özer: Çağdaş Eğitim ve Türkiye'de Okul Kütüphanesi.

¹⁵ Koşay, Dr. H.Z.: Kütüphanelere Dair. T.K.D. bül. 9(1-2) 1960. s.36-40.

¹⁶ Raporun aslında vilâyet merkezi sayısı 74 ise de çevresinde yanlışlıkla 64 olarak gösterilmiştir.

vap verecek kütüphanelerin yeniden kurulmasını önermektedir. Demek oluyor ki; Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin, Osmanlı İmparatorluğundan devraldığı kütüphanelerimiz, ne binaları, ne koleksiyonları ve ne de personeli bakımından çağdaş kütüphanecilik anlayışına uygundur. Koşay, mevcut kütüphaneler hakkında bilgi verdikten sonra kütüphanecilik alanında yapılması gereken işleri de şöyle özetler: 1-Yazma ve eski basma eserlerin yurt dışına kaçırılmasını önlemek, 2-Çeşitli dünya kütüphaneleri ile kitap değişimi yapılarak koleksiyonlar zenginleştirilmelidir, 3-Kütüphanecilik tekniğini bilen elemanlar yetiştirilmeli, Darülfünunlarda kütüphanecilik bölümleri açılmalıdır.¹⁸ 4-Bir devlet kütüphanesi¹⁹ ve Darülfünun kütüphaneleri kurulmalıdır. 5-Halk kütüphaneleri bulunmayan illerde kütüphaneler açılmalı, ilçe ve bucaklarda da açılacak bu tür kütüphaneler, eğitici amaçlara yönelmelidirler. Bunlara bağlı gezici kütüphaneler de olmalıdır. Koşay'ın bu önerilerinin bir bölümü bugün için hâla geçerliliğini korumaktadır.

Koşay'ın daha sonra hazırladığı bir başka rapor "Kütüb-hânelerde yapılacak tedricî ıslahat"²⁰ uzun süre göze çarpmamıştır. Bu rapor, Dr. Ö. Soysal'ın bir araştırmasıyla²¹ kütüphanecilik literatürüne kazandırılmıştır. Söz konusu rapor, ülkenin nasıl bir kütüphane hizmetine gereksinim duyduğunu göstermesi ve bu hizmeti verecek birimlerin saptanarak sağlıklı bir örgütlenmeye gidilmesi yollarını göstermesi bakımından Cumhuriyet'in kütüphane politikasına başlangıç olabilme niteliği taşıması yönünden de önemli bir belgedir.

Millî Eğitim Bakanlığı Kültür İşleri Müdürü Dr. Koşay, illere gönderdiği genelgelerle²² bir taraftan kütüphanelerin konumlarını saptamaya çalışıyor, diğer taraftan mevcut kütüphanelerin yeni bir anlayış ve sistemle düzenlenmesi konusunda çeşitli girişimlerde bulunuyordu. Örneğin, 1926 yılında, Macar Millî Müzesi Müdürü ve Halk Kütüphaneleri uzmanı Dr. Pol Gulyaş'ın "Halk kütüphanelerinin suret-i tesisi ve usul-i idaresi" adlı

¹⁸ Bu tarihten 23 yıl sonra A.Ü.D.T.C. Fakültesinde, 39 yıl sonra da İ.Ü. Edebiyat Fakültesinde Kütüphanecilik Bölümleri açılabilmiştir.

¹⁹ Burada önerilen "Devlet Kütüphanesi" ile amaçlanan "Millî Kütüphanemiz" ancak 1950 yılından kurulabilmiştir.

²⁰ Koşay, Dr. H.Z.: "Kütüb-hânelerde Yapılacak Tedricî Islahat" M.B. I (7.1926) s. 315-317.

²¹ Soysal, Dr. Özer: İ.Ü. Ed. Fak. Kütüphanecilik Derg. Sayı 1. 1987. s.17-78.

²² Ersoy, Dr. Osman: Kütüphaneciliğimizle İlgili Belgeler. T.K.D. Bül. 11(1-2) 1962. s. 22-28.

eserini Ahmet Saffet Bey'e Türkçe'ye çevirtiyor ve bu kitapları bütün illere ve kütüphanesi bulunan ilçelere göndertiyordu. Koşay'ın kitaba yazdığı "Önsöz", kütüphaneciliğimizin o günkü durumu ve geleceğine yönelik özlü saptama ve görüşler içermesi nedeniyle bir "Ek Rapor" sayılabilir. Kitabın sonuna ek olarak, "Gezici kütüphanelerle ilgili yönetmelik ve tüzük"²³ ün konulmuş olması ve önsözde, "Halk kütüphaneleri istikbalin kütüphaneleridir" tanımının yapılmış olması, bugün hâlâ önemi gereğince anlaşılammış iki konunun ele alındığını göstermektedir.

Mevcut kütüphanelerdeki eserlerin, belli kurallara göre, tasnifini sağlamak üzere, Celâl Esat Arseven'in "Notlar ve kütüphanelere dair usul-ü tasnif" adlı kitapçığı tüm kütüphanelere yollanmıştı. Öte yandan, Paris'teki kütüphanecilik eğitimini tamamlayıp, İstanbul Üniversitesi Kütüphane Müdürlüğü'ne dönen Fehmi Ethem Karatay, kütüphane memurlarına modern kütüphanecilik bilgilerini vermek amacıyla, 1925 yılı Eylül'ünde ilk kütüphanecilik kursunu açmıştır²⁴. Kütüphaneler Müfettişi Ahmet Tevhid Bey de bu kursta, Doğu eserleri bibliyografisi konusunda konferanslar vermek üzere görevlendirilmiştir. Kursta ilişkin yönetmelik ve ders programları Millî Eğitim Bakanlığı'nca Anadolu kütüphane müdürlüklerine gönderilmişse de kütüphanecilere yol giderleri sağlanamadığından, kursa sadece İstanbul kütüphanecileri katılmışlardır. Yaklaşık sekiz ay süren ve maalesef bir daha tekrarlanmayan bu kurstan otuz kadar kütüphane memuru sertifika almıştır. Fehmi Ethem Karatay kursta verdiği ders notlarını "Kütüphanecilik" adlı kitabında toplamıştır. 1936 yılı başlarında, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Kütüphanesi'ni kurmak üzere Almanya'dan davet edilen Dr. Joseph Stummvoll'un açtığı kurs da ancak üç ay sürmüş ve bir daha tekrarlanmamıştır. Türk kütüphaneciliğinin gelişmesinde değerli hizmetler veren, kütüphanecilerin yetişmesinde büyük payı olan en uzun süreli kurs, Millî Kütüphane'nin kurucusu olan merhum Adnan Ötüken'in 23 Mart 1942'de A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi bünyesinde açmış olduğu kurstur.²⁵

1926 yılında, kütüphaneciliğimizi yakından ilgilendiren bir yasa ile iki yönetmeliğin yürürlüğe girdiğini görüyoruz. "Maarif Teşkilatına Dair Ka-

²³ Ersoy, Dr. Osman: Gezici kütüphaneler. T.K.D. Bül. 12(1-2) 1963 s.40-42.

²⁴ Ötüken, Adnan: Türkiye'de Kütüphanecilik Öğretiminin Tarihçesi. T.K.D.Bül. 6(1-2) 1957. s.1-35.

²⁵ Bu kurs, 1954-1955 ders yılında Fakültede bir "Kütüphanecilik Bölümü" kuruluncaya kadar devam etmiştir.

nun" ile Türkiye'de resmi okul binalarının, kütüphaneler ve müzelerin ancak Millî Eğitim Bakanlığının hazırladığı projeler uyarınca yapılabileceği, hükme bağlanmıştır. Bu suretle, kütüphane binalarının modern mimarî anlayışına göre yapılması sağlanmış oluyordu. Aynı yıl hazırlanıp yürürlüğe giren "Kütüphaneler Talimatnamesi" ile, resmî ya da özel kütüphanelerin kuruluş ve çalışmalarında izlenecek yol açıklanmıştır. "Maarif Vekâleti Müfettişlerinin Hukuk, Salâhiyet ve Vazifelerine Dair Talimatname" ile de yer yer okul ve halk kütüphanelerinin nasıl denetleneceği belirlenmiştir.

1927 yılında yazma eserlerin sınıflandırılması ve kataloglanması konusu ele alınmışsa da kısa bir süre sonra kesilen çalışmalara 1935 yılında Prof. Hellmutter Ritter'in başkanlığında kurulan bir komisyon tarafından devam edilmek istenmiş, fakat altı ay sonra Prof. Ritter'in komisyon başkanlığından istifa etmesi üzerine, yine çalışmalara ara verilmiştir. Bu sırada, Ritter, "İstanbul kütüphanelerinin ıslahı için umumî bir plân" adlı bir de rapor hazırlamıştır.²⁶

Ritter raporunda daha çok personel eğitimi üzerinde durmuştur. 1927 yılında çıkartılan "Muhasebe-i Umumiye Kanunu" ise yazılı ve basılı fikir ürünlerini de demirbaş eşya kabul edip kütüphaneciyi teker teker kitaplardan sorumlu tutması ve bu nedenle de kütüphaneciden kefalet aidatı²⁷ kesilmesi (1935) ve 1939 yılında yürürlüğe giren "Ayniyat Talimatnamesi" büyük meslekî sorun yaratmış ve çağdaş kütüphanecilik anlayışıyla ters düşmüştür.

Cumhuriyet'in ilânını takip eden ilk yıllarda, eğitim işleriyle birlikte, kütüphaneciliğimiz de aynı ciddiyetle ele alınmıştır. Okuldan sonra en etkin eğitim kurumları olan kütüphanelerimizin ıslahı ve yeniden örgütlenmesi konularında önemli girişimlerde bulunulmuştur. Bu kadar iyi niyetlere ve çabalara karşın, kütüphanelerin arzu edilen etkinlikleri gösterememiş olmasında, bina, koleksiyon, bütçe ve personel gibi ana öğelerin, yüzyılların ihmaliyle çağın çok gerisinde kalması yanında, başka büyük bir sorun da, halkın büyük bir kesiminin okuma-yazma bilmemesiydi. 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımında, 13 milyonluk nüfusun % 89'u yani 9.5 milyonu okur-yazar değildi. Onun için önce halka okuma-yazma

²⁶ Ötügen, Adnan: Prof. Hellmutter Ritter'in İstanbul Kütüphaneleri Hakkında Mühim Bir Raporu. T.K.D.Bül. 6(1-2) 1957. s.36-45.

²⁷ Kültür ve Turizm Bakanlığının 6.5.1986 tarih ve 1859 sayılı onayı ile yürürlükten kaldırılmıştır.

öğretmek gerekiyordu. Bunun da, öğrenmesi çok güç olan Arap harfleriyle yapılabilmesi uzun zamana ihtiyaç gösterecekti. Ülkesini bir an önce Batı'nın uygarlık düzeyine ulaştırmak isteyen Atatürk, sosyal alanlarda yapacağı inkılaplarının temelini eğitime dayandırmak istiyordu. Çünkü O, eğitimden yoksun bırakılmış bir halkla hiçbir yere varılamayacağını biliyordu. Atatürk, 3 Kasım 1928'de en büyük inkılaplarından birisini "Harf İnkılâbı"nı başlatır.

Harf İnkılâbı'nın en önemli amacı, Türkçeye uygun, kolay bir okuma yazma sağlayabilecek alfabenin saptanması ve bu suretle, büyük bir bölümü okuma-yazma bilmeyen Türk halkını kısa sürede okur-yazar yapmaktır. Bu nedenle, okuma-yazma seferberliği başlatılır. Atatürk'ün emriyle "Millet Mektepleri" açılır. Bu okullarda bütün öğretmenler görev alır. Atatürk, yeni Türk harflerinin, ayırım gözetilmeksizin bütün yurttaşlara en kısa zamanda öğretilmesini ister. Bu dileğini, daha yasa çıkartılmadan 9 Ağustos 1928'de İstanbul'da yaptığı bir konuşmasında şöyle açıklar: "Arkadaşlar, yeni Türk harflerini çabuk öğreniniz. Bütün millete, köylüye, çobana, hamala, sandalciya öğretiniz. Bunu, vatanperverlik, milletseverlik görevi biliniz. Bu görevi yaparken düşününüz ki, bir milletin % 80'i okuma-yazma bilmiyorsa, bu ayıptır."²⁸ Atatürk, hayatı boyunca, eğitim işleriyle yakından ilgilenmiştir. O'nun bu konuda vasiyet değerini taşıyan düşünceleri, 1 Kasım 1937'de T.B.M.M. açış konuşmasında özetle şöyledir: "... Okuyup-yazma bilmeyen tek yurttaş bırakılmamalıdır. Kalkınma savaşının gerektirdiği teknik işgücü yetiştirilmelidir. Ülke sorunlarının ideolojisini anlayacak, anlatacak, kuşaktan kuşağa yaşatacak birey ve kurumlar yaratılmalıdır."²⁹

Harf İnkılâbının ilk yılında, devletin resmi okulların yanı sıra, millet mekteplerinde 600.000 kişiye okuma-yazma öğretilmiştir. 1927 yılında % 10 olan okur-yazar sayısı, 1935'te % 20'ye, 1945'te % 30'a yükselmiştir. Bu veriler ulaşılmak istenen sonucun kısmen alındığını göstermektedir. Her beceri gibi okuma-yazma da devam edilmediği takdirde unutulmaya mahkûmdur. Okuma-yazmayı öğrenenlerin, okumayı pekiştirmeleri ve öğrendiklerini unutmamaları ve ilgi duydukları alanlarda bilgi sahibi olabilmeleri için halkın ilgisini çekecek başka kültürel etkinlikleri de kapsayan kurumlara gereksinim duyulur. 19 Şubat 1932'de Atatürk tarafından "Halkevleri ve Halk Odaları" açılır. Bu kurumlar, o dönemin birer halk

²⁸ Atatürk Söylev ve Demeçleri c.2., 1959, s.253.

²⁹ Atatürk Söylev ve Demeçleri c.1., 1961., s.401.

kütüphanesi ve kültür merkezleri olmuşlardır. Gerçekten, geniş halk kitlelerinin bilgisini, kültürünü arttırmada büyük etkinlikler göstermişlerdir.³⁰

Halkevlerinin, diğer etkinliklerinin yanısıra, en büyük hizmetleri kütüphaneleri ve yayınlarıyla olmuştur. Birer halk kütüphanesi görevini yerine getiren bu kütüphanelerdeki kitapların nasıl kataloglanıp tasnif edileceği ve bunlardan okurların yararlanma yöntemlerini belirleyen bir kılavuz kitap bile yayınlanmıştır.³¹

Türk sosyal hayatında önemli kültürel etkinlikleri görülen, millî kültürümüzü köylere kadar yayan halkevlerinin 1951 yılında, politik nedenlerle kapatılmasıyla, Halkevleri kütüphanelerinin bir bölümü Millî Eğitim Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğüne bağlı kütüphanelerle birleştirilmiş, bir bölümü de kapatılmıştır. Oysa, sayıları 1936 yılında 500'ü aşan bu kütüphaneler, halk kütüphanelerinin temelini teşkil edebiliyorlardı.³²

Harf İnkılâbı'ndan sonra, yayın hayatımızda büyük bir canlılık görülmüş, daha çok devlet eliyle, halkın anlayabileceği bir dille ve ilgi duyacağı konularda yararlı olacak nitelikteki kitaplar, Tarım, Sağlık ve Millî Eğitim Bakanlıklarınca yayımlanıp okullara ve kütüphanelere ücretsiz olarak gönderilmeye başlanmıştı.

1934 yılında, Atatürk'ün emriyle hazırlattırılıp, kabul edilen, 2527 sayılı "Basma Yazı ve Resimleri Derleme Yasası" yayın hayatımızı ve kütüphaneciliğimizi büyük ölçüde etkilemiştir. Her ne kadar, Cumhuriyet öncesi dönemde, 1 Ocak 1865'te bir "Matbuat Nizamnamesi"nin yürürlüğe girdiğini biliyorsak da, sözkonusu tüzüğün iyi uygulanamaması nedeniyle, iki yıl sonra yürürlükten kaldırılmıştır.³³ Basma Yazı ve Resimleri Derleme Yasası'nın yürürlüğe girmesiyle, tüm basılı ürünlerin denetimi de sağlanmış oluyordu. Yasa gereği, basımevleri, bastıkları yazılı ürünlerin beşer adedini (1 Şubat 1976'dan itibaren 6 adet) Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğüne teslim etmeleri zorunlu tutulmuştur.

³⁰ Ertuğ, Celâl: Halkevlerinin Toplum Kalkınmasındaki Yeri. Halkevleri Derg. 1966. Özel sayı. 10. s.6-9.

³¹ İğdemir, Uluğ: Halkevleri Kütüphaneleri İçin Rehber. İst. 1939.

³² Alpay, Dr. Meral: Harf Devrimi'nin kütüphanelerde yansması. İstanbul, 1976. s.28.

³³ Acaroğlu, Türker: Türkiye'de 19.y.y. da Derleme İşleriyle İlgili Yeni Belgeler TKD. Bül. 28 (1-2) 1979. s.12-18. Osmanlı İmparatorluğu'nda 1860'larda derleme işleri. TKD. Bül. 28(4) 1979. s.178-180.

Böylelikle, Yasa'da belirtilen kütüphanelerimiz (Beyazıt Devlet Kütüphanesi) tüm yerli yayınları ücretsiz olarak sağlama olanağına kavuşmuş oluyordu. Yasa'da öngörüldüğü gibi, derlenen basılı ürünlerden birer adedi ilerde kurulacak "Millî Kütüphane"ye devredilmek üzere, Derleme Müdürlüğünde alıkonuyordu. Yeni harflerin kabulünden sonra, 1930 yılından itibaren, M.E.B. Talim Terbiye Dairesi tarafından aylık bir "Bibliyografya" bülteni yayınlanmaya başlamıştı.³⁴ 1933 yılına kadar 16 sayı yayımlanan bu bültenler kuşkusuz tüm yayınları içermiyordu. Genel-millî karakterli ilk Türk bibliyografyası "Türkiye Bibliyografyası" Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğüne 1935 yılında yayımlanmıştır. Daha sonra ilk Derleme Müdürü Selim Nüzhet Gerçek'in özel çabalarıyla, 1928-1934 yılları arasında çıkan kitaplar da derlenip ayrı bir cilt halinde yayımlanmıştır. Türkiye bibliyografyası 1955 yılından itibaren Millî Kütüphane tarafından yayımlanmaktadır.

1939 yılında "Birinci Neşriyat Kongresi"nin toplanması devletin yayın işlerine ne denli önem verdiğini göstermektedir.

Atatürk döneminde, kütüphanelerimizin eğitim alanındaki etkinliklerini sağlamak amacıyla yapılan çalışmaları şöyle özetleyebiliriz: 1-Öğretimin Birleştirilmesi Yasası ile tüm eğitim ve öğretim kurumlarıyla birlikte kütüphanelerimiz de Millî Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır. Böylece, kütüphanelerin kurumsal yapısı yeni bir nitelik kazanmıştır. 2-Okul kütüphanelerinin önemi anlaşılmış ve özellikle yeni açılan okullarda kütüphaneler kurulmuş fakat, kütüphanelerin öğretimle bütünleşmesi sağlanamadığından beklenen sonuç alınamamıştır. 3-Yazma eserlerin korunması ve tasnifi için komisyonlar kurulmuş, kesintili de olsa, bu konuda ciddi çalışmalar yapılmıştır. 4-Bir devlet (millî) kütüphanesi kurulması gereği üzerinde durulmuşsa da Millî Kütüphanenin kurulması daha sonraki yıllarda gerçekleşebilmiştir. 5-Mevcut kütüphanelerin ıslahı yoluyla, halk eğitimi alanında yararlanmak istenmiş ve bu amaçla, çok ciddi çalışmalar yapılmıştır. Fakat, kütüphane binalarının koleksiyonların geliştirilmesine uygun olmaması, koleksiyonların günün gereklerine cevap verecek nitelikte olmaması, yetişmiş meslek elemanının bulunmayışı gibi nedenlerle bu konuda yapılan girişimler yetersiz kalmıştır, 6-Harf İnkılâbı'ndan sonra başlatılan "Eğitim Seferberliği" ve daha sonra açılan Halkevleri ve Halk Odaları kütüphaneleri yaygın eğitim alanında etkili olmuşlardır. 7-Basma-Yazı

³⁴ Ötügen, Adnan: Bibliyotekçinin El Kitabı. 2. c. Ankara 1948, s.418-419.

Resimleri Derleme Yasası'nın yayınlanmasıyla yerli yayınlar denetim altına alınmış, "Türkiye Bibliyografyası" yayınlanmıya başlamıştır.

Cumhuriyetin ilk onbeş yılında yapılan çok olumlu girişimlere ve çabalara karşın kütüphanelerimize bina, koleksiyon ve personel konularında yeterli büyük yatırımlar yapılamadığı için gereğince örgütlendirilip, yaygınlaştırılamamış ve eğitimle kütüphane arasındaki kopukluk günümüze kadar süregelmiştir.